

Gündogar sungatynda türkmenleriniň orny

miniaturada seljuk

Category: Kitapcy, Şekillendiriş we heýkeltaraşlyk sungaty
написано kitapcy | 23 январа, 2025

Gündogar miniaturada seljuk türkmenleriniň orny
GÜNDOGAR MINIATURADA SELJUK TÜRKMENLERINIŇ ÝOLY

Gündogar miniaturada Seljuk türkmenleriniň ýoly Garahanly türkmenleriniň, Gaznaly türkmenleriniň, Beýik Seljuk türkmenleriniň we Köneürgenç türkmenleriniň döwletleriniň zamanlarynda ylmyň, medeniýetiň pajarlap ösendigi sebäpli, içi suratly gadymy kitaplaryň arap, pars we türki dillere terjime edilmegi has giňişleýin alnyp barlypdyr. Bu eserler göçürilip ýazylanda içi çekilen suratlar bilen hem doldurylypdyr. Bu döwrüň sungatynda terjime işleriniň amala aşyrylmagy, IX asyr ýaly irki döwürlerde başlanandygyna garamazdan, antik döwür eserleriniň terjimeleriniň köpsanlylykda diňe, XI asyrda, ýagny Seljuk türkmenleriniň döwründe döredilendigi bellidir. XI-XII asyrlarda Ýakyn Gündogarda iki sany möhüm ähmiýetli hadysa bolup geçipdir. Bularyň birinjisi, Seljuk begiň neberesiniň önbaşçylygyndaky türkmenleriň Eýranyň üsti bilen Alynky Aziýa ülkelerine – Mesopotamiýa, Siriýa we Anadola ýaýrap ýerleşmekleri, ikinjisi bolsa haçparazlaryň Gündogara ýörişleridir. 1050-nji ýylda soltan Togrul begiň ýurt baştutanlygynda Seljuk türkmenleri Eýran topraklaryna giripdirler. 1055-nji ýylda Apbasy halypasy ony dünýewi önbaşçy hökmünde ykrar edipdir.

Çagry begiň ogly soltan Alp Arslanyň serkerdeliginde 1071-nji ýylda amala aşyrylan Malazgirt meýdan söweşinde gazanylan şanly ýeňişden biraz soňra, Anadolynyň we oňa ýakyn ülkeleriň derwezesi türkmenleriň harby hereketleri geçirmekligi we göçüp baryp ýerleşmekligi üçin giň ýol açylypdyr. Beýik Seljuk türkmenleriniň döwletiniň soltany belli bir döwürde Eýran

topraklarynda oturyp hökümdarlyk edipdir. Şol ýerdäki Reý, Yspyhan, Nyşapur we beýleki kentler Seljuk türkmenleriniň meşhur şäherleri bolupdyr. Seljuklaryň syýasydyr harby güýjüniň döreýän esasy merkezi ülkesi bolsa – biziň Watanymyz Türkmenistandyr. Anadoly, Şam, Halap, Mesopotamiýa topraklarynda bolsa, Seljuk soltanynyň adyna ülkäni edara eden we onuň tabynlygyndaky birtopar türkmen begleriniň nebere-soýlaryndan bolan hökümdarlar ülkeleri dolandyryýardylar. Bularyň içinde iň ähmiýetlileri bolup, Hysn Keyfa, Diýarbekir, Mardin we Harput ýaly ýerlerde Artyk atly türkmen beginiň nebereleri, Halap, Şam, Sinjar, Mosul we Jezire ýaly ýerlerde türkmen atabegi Zeňňiniň nebereleri, Konýada bolsa Anadoly seljuklary häkimlik edýärdiler. Içi miniatýuraly golýazmalaryň biziň zamanymyza gelip ýeten iň irki nusgalary, hut şol döwürlerde we şol sebitlerde döredilenler hasaplanylýar. Bu eserleriň bir toparynda niredede, kim tarapyndan kim üçin ýazylandygy hakynda maglumatlar bar-da bolsa, olaryň aglabasynyň döredilen merkezleri belli däldir.

Tanymal türk alymy Güner Inal, bu sebäpleri göz önünde tutmak bilen, şol eserleri «Seljuklaryň suratkeşlik ýoly» ady bilen ýygnamaklygyň dogry boljakdygyny we Seljuklar döwrüniň miniatýuraly golýazmalaryny, mowzuklary bilen baglanyşyklylykda «ylmy mowzukly eserler» hem-de «edebi mowzukly eserler» atly iki topara bölüp öwrenilip bilinjekdigini ýazýar.

«Seljuk türkmenleriniň suratkeşlik ýolunyň», şol döwrüň tanymal medeniýet merkezleri bolan şäherlerinde köpsanly mekdepleri hem bolandyr. Şol döwre degişli ylmy edebiýatlaryň hatarynda, Dioskoridesiň «Materia Medika» («Kitab el-Haşä'iş»), el-Sufiniň «Kitab Suwer el-Kewakib es-Sabite» («Sabit ýyldyzlar kitaby»), Pseudo-Galeniň «Kitab el-Tirýak», el-Jezeriniň «Kitab fi-Marifat el-Hiýel el-Hendesiýe» («Otomata»), Ahmet ibn el-Hüsnyň ibn el-Ahnafyň «Kitab el-Baýtara», Ebu'l Wafä el-Mübäşiriň «Muhtar el-Hikem we Mehäsin el-Kilem» ýaly eserleri we beýlekileri görkezmek bolar.

Öz öýlerinde köpsanly kitaplar ýyganan kitaphanalaryň bar bolmagy Beýik Seljuk türkmenleriniň döwrüniň şäherlerinde

ýaşan asylzadalaryň, emeldarlaryň we gurply kişileriň arasynda mertebe saýylypdyr. Aşaky miniatýurada kitaphananyň içi şekillendirilipdir.

Kitaplar tekjelerde ýatyryp goýlar eken. Seljuk türkmenleriniň döwrüniň edebiýat ylmynda degişli golýazmalarynyň hatarynda bolsa, Haririniň «Makamat» eserini we beýleki eserleri görkezmek bolar. Miniatýuraly golýazmalaryň hatarynda XIII asyra degişli «Kalila we Dimna», Abu'l Ferej Yspyhanynyň «Kitab el-Agäni» («Aýdymlar kitaby») ýaly eserleri, Anadoly seljuklarynyň döwrüne degişli «Warka we Gülşa», Nasreddin Siwasynyň «Tezkiresi», «Weýad we Riýad» ýaly eserleri, mongollaryň çozup gelmeginden soňky döwre degişli «Risalet-i Dawet el-Etybba», «Resäil-i Ihwän-y Safa» ýaly eserleri agzamak bolar.

K.BAÝRAMOW,

A.ALMÄMMEDOW. Şekillendiriş we heýkeltaraşlyk sungaty